

АНОТАЦІЯ

Матвеева Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук зі спеціальності 035 Філологія. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. Інститут української мови НАН України. Київ, 2021.

У дисертації здійснено соціолінгвістичний опис мовної ситуації Києва й простежено динаміку використання українського й російського мовних кодів у спілкуванні мешканців столиці. Матеріалом дослідження стали результати масового й фокус-групових опитувань, проведених у межах міжнародного трилатерального проєкту «Бі- і мультилінгвізм: між інтенсифікацією та вирішенням мовного конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика та контактні ситуації в пострадянських Україні та Росії» за підтримки Фонду «Фольксваген». Основну увагу зосереджено на вивченні мовної поведінки столичних жителів із метою виявлення установок, стереотипів і мотивації, що впливають на їх вибір конкретної мови в різних комунікативних ситуаціях. На основі власного анкетування розглянуто становище української та російської мов у студентському середовищі Києва. Проведено аналіз мовлення державних службовців задля визначення особливостей їхньої мовної поведінки й мотивів вибору мовного коду. З'ясовано причини мовних конфліктів в Україні. Спрогнозовано перспективи розвитку мовної ситуації та подано рекомендації для випрацювання мовної політики, орієнтованої на усунення конфліктів на мовному ґрунті.

Практичне значення дисертаційної роботи пов'язане з можливістю використання матеріалів для проведення майбутніх соціолінгвістичних досліджень. Отримані дані стануть корисними в розробці лекційних курсів і спецкурсів із соціолінгвістики. На підставі результатів дисертації можна сформулювати практичні рекомендації для державної мовної політики.

У дисертаційній роботі поглиблено наукове опрацювання понять білінгвізму й диглосії, а також критеріїв їхнього розмежування. Встановлено, що обидва явища можуть існувати одночасно в одному мовному колективі. Розглянуто феномен двомовності з позицій психолінгвістики.

Подано історію зросійщення Києва шляхом тривалої асиміляції українського народу, на основі чого обґрунтовано причини, що призвели до конфліктності нинішньої мовної ситуації.

Для соціолінгвістичного опису мовної ситуації в Україні використано результати масового опитування, отримані в межах проєкту AZ № 90217. Зокрема, проаналізовано ставлення мешканців різних міст України до статусу української та російської мов і державної мовної політики, охарактеризовано їхні погляди на вживання двох мов сьогодні та в перспективі, визначено ступінь престижності / непрестижності мовних кодів у свідомості респондентів і рівень конфліктності мовних проблем у білінгвальному суспільстві. Доведено, що в комунікативному просторі країни панують білінгвізм і диглосія, визначальною ознакою якої на сучасному етапі є диференціація формальної чи неформальної комунікації.

Задля вивчення мовної ситуації в Києві були залучені матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 р. й результати декількох анкетувань, а саме: Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» (2000 р.), Інституту соціології НАНУ (2007 р.), всеукраїнського опитування, реалізованого в межах міжнародного дослідницького проєкту «Регіон, нація і так далі. Міждисциплінарна і транскультурна реконцептуалізація України» (2013 р.), громадської організації «Простір свободи» (2011 – 2019 рр.). На підставі цих даних з'ясовано тенденції використання української та російської мов у різних ситуаціях спілкування киян, зокрема формальній і неформальній комунікації.

Розглянуто мовну поведінку столичних мешканців на основі матеріалів фокус-групових дискусій, проведених у межах проєкту за участю киян різних вікових груп (18 – 35 і 36 – 65 років). Встановлено, що українськомовні респонденти більшою мірою виявляли мовну стійкість, ніж їхні російськомовні

колеги. Помітними видалися відмінності в мовній поведінці киян з огляду на їхній вік. У цьому контексті визначено такі типи мовної поведінки комунікантів: мовна стійкість, перемикання мовних кодів і їх змішування.

Аналіз матеріалів фокус-групових дискусій засвідчив, що учасники опитувань недостатньо розуміють суть мовних конфліктів і не обізнані зі законодавчим закріпленням тих положень, що стосуються мови, а це означає, що українці ще досі не повністю усвідомили значення мови для безпеки та процвітання держави. Так, багато учасників обговорень вважають мовні питання тільки провокацією і спекуляцією, які покликані відволікати увагу населення від набагато важливіших проблем.

Становище української та російської мов у молодіжному середовищі столиці вивчали на основі власного анкетування, проведеного серед студентів чотирьох київських університетів у 2017 р. У процесі опитування було визначено рівень престижу двох мов, мотивацію і причини перемикання мовних кодів, пріоритети у виборі мови під час формального й неформального спілкування та погляди студентів на вживання обох мов у перспективі. Порівнявши результати нашого опитування з даними студентського анкетування 2000 р., здійсненого Центром «Громадська думка», з'ясували, що молодь стала свідомішою в мовному плані й налаштованою на зміцнення позицій державної мови. Утім беззаперечним залишається той факт, що мовна ситуація в студентському середовищі, як і по всій Україні, є двомовною. Диглосне використання української та російської мов підтверджено диференціацією сфер комунікації у свідомості опитаних. Результати анкетування засвідчують те, що українська мова домінує у формальному спілкуванні, тимчасом як у неформальному конкурує з російською. Але все ж простежуємо очевидну динаміку, що виявляється в помітному позитивному ставленні молоді до українізації суспільного простору.

У дисертації проаналізовано мовлення державних службовців із метою з'ясування особливостей їхньої мовної поведінки. Встановлено, що, попри обов'язкову вимогу використовувати державну мову в процесі виконання посадових обов'язків, держслужбовці часто її не дотримуються, перемикаючи й

змішуючи мовні коди, а то й зовсім уживаючи російську. Під час моніторингу гарячих ліній за участю представників київської міської влади визначено такі найпоширеніші типи мовної поведінки посадових осіб: 1) дотримання мовного режиму й користування державною мовою; 2) перемикання мовних кодів залежно від мови співрозмовника; 3) послуговування російським мовним кодом у супереч вимогам законодавства. Основною причиною перемикання мовних кодів виявилася орієнтація на мову співрозмовника. Зазначимо, що демонстрування мовної стійкості, причому як української, так і російської, має великий вплив на характер комунікативного акту. Ідеться про те, що українськомовність державного службовця забезпечує частіший вибір українського мовного коду й іншими учасниками комунікації.

З огляду на отримані результати охарактеризовано динаміку мовної ситуації в столиці й перспективи її послідовної трансформації в напрямку української монолінгвальності. Спрогнозовано подальше закріплення державної мови у формальному спілкуванні, а в неформальному поступове витіснення нею російської. Визначено, що для подібних змін необхідні обмірковані дії представників влади, якісна освіта й одномовний простір у середовищі навчальних закладів, здійснення контролю над мовним режимом в офіційних сферах.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, диглосія, мовний код, перемикання мовних кодів, мовна поведінка, мовні конфлікти, комунікативний простір, комунікативна ситуація, сфера спілкування.

SUMMARY

Matveieva N. R. Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in Kyiv modern communicative space. Qualification scientific work on the manuscript rights.

Thesis for the Doctor of Philosophy Degree, specialty 035 Philology. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2021. The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the sociolinguistic description of the Kyiv language situation. The basis of the study are the results of the mass and focus group surveys, conducted within the framework of the international trilateral project “Bi- and Multilingualism: Between Intensification and the Resolution of the Linguistic Conflict. Ethnolinguistic Conflicts, Language Policy and Contact Situations in Post-Soviet Ukraine and Russia” with the support of the Volkswagen Foundation. The purpose of the thesis is to study the language behavior of Kyiv’s inhabitants to identify attitudes, stereotypes, and motivations that have the influence on their choice of the particular language in different communicative situations. The usage of the Ukrainian and Russian languages in the student environment of Kyiv on the basis of the own questionnaire is investigated. Presented in the paper is the analysis of the civil servants’ communication in order to define the peculiarities of their language behavior and motives for choosing some language code. The reasons for the conflict of the language situation in Ukraine have been identified. The perspectives of the future development of the language situation have been forecasted and recommendations for adequate language policy have been given.

The practical significance of the dissertation is related to the possibility of using the materials for future sociolinguistic research. These data will help to develop the lecture courses and special courses in sociolinguistics. Research materials can be used to formulate practical recommendations for the state language policy.

In the dissertation, the concepts of bilingualism and diglossia are characterized in full detail, as well as the criteria of their differentiation. It is defined that both

phenomena can exist simultaneously in the same language society. The phenomenon of bilingualism is also analyzed in the psycholinguistic aspect.

The history of the russification of Kyiv by the way of the continuous assimilation of the Ukrainian people is presented in the second chapter. The reasons which led to the conflict of the current language situation are considered.

In order to describe the language situation in Ukraine the results of the mass survey, conducted within the project AZ № 90217, have been used. Analyzed here are the attitudes of the residents of different Ukrainian cities to the status of the Ukrainian and Russian languages and state language policy, their views on the use of two languages today and in the future, the degree of the prestige of both language codes in the minds of the respondents, and the level of conflict of language problems in a bilingual society. It is proved that bilingualism and diglossia exist in the communicative space of the country. The defining feature of diglossia at present is the differentiation of formal or informal communication.

To study the Kyiv language situation we use the materials of the All-Ukrainian Population Census 2001 and the results of the following surveys: the Center of the Sociological Research “Public Opinion” (2000), the Institute of Sociology of NASU (2007), the All-Ukrainian Survey, within the framework of the international research project “Region, Nation and so on. Interdisciplinary and transcultural reconceptualization of Ukraine” (2013), the organization “Prostir svobody” (2011 – 2019). On the basis of these data the tendencies of using Ukrainian and Russian in different spheres of communication in Kyiv, including formal and informal communication, are outlined.

The language behavior of Kyiv’s residents is investigated on the basis of the focus group discussions, conducted within the project. The participants of the interview were the inhabitants of the capital of different age groups (18 – 35 and 36 – 65 years). It was found that the Ukrainian-speaking respondents were more language stable than the Russian-speaking participants. Notable also was the differences in the language behavior of the respondents according to their age. In this context, we identify the following types of communicants’ language behavior: language stability, switching of language codes, and their mixing.

The analysis of the materials of the focus group discussions showed that the poll participants do not understand the essence of language conflicts. It seems that Ukrainians have not yet understood the importance of language for the country's security and prosperity. Many participants consider language issues as provocation and speculation, the aim of which is to divert people's attention from more important problems.

In our study, we analyze the language behavior of the most popular Kyiv universities' students in order to identify their attitude to the language problems in Ukraine. Thus, in 2017 the survey was conducted among the students of 4 universities. During the questionnaire motivation for code-switching, the preferable language for formal and informal communication, the issue of language resistance, and the students' thoughts of the usage of the Ukrainian and Russian languages in the future have been determined. When comparing the results of our survey with the 2000 investigation, conducted by the Center "Public Opinion", it becomes obvious that now young people understand the essence of language problems and try to use more their native language. However, the language situation in the students' environment, as well as throughout whole Ukraine, is bilingual. The existence of diglossia is proved by the clear differentiation of both languages and communicative spheres in the minds of the respondents. The questionnaire has revealed that the Ukrainian language dominates in the formal communication, and in the informal one, it competes with Russian. But we can see the obvious dynamics, which is manifested in the noticeable positive attitude of young people to the nationalization of the social space.

One more aspect of the thesis is the analysis of the speech of the civil servants during their work in order to determine the peculiarities of their language behavior. It is found that despite the official requirement to use the state language at work, the civil servants often switch and mix language codes, and even use Russian. The research was conducted by analyzing the videos of hotlines, where the Kyiv civil servants communicate with the citizens. On this evidence we can describe the following types of the language behavior of officials: 1) the use of the state language; 2) switching of language codes depending on the language of the interlocutor; 3) the

use of the Russian language code contrary to the requirements of the legislation. The main reason for code-switching is the language of the interlocutor. It should be noted that the demonstration of language resistance, both Ukrainian and Russian, has a great influence on the language of the communicative act. To put it another way, the Ukrainian language, used by the civil servant, provides a more frequent choice of the same language code by other communicators.

According to the results of the investigation, the dynamics of the language situation in the capital and the perspectives for its further transformation towards monolingualism are characterized. It is predicted that the state language will be the main one in the formal communication of Ukrainians and, in the informal it will gradually force out Russian. It is determined that we need the relevant actions of the authorities, qualitative education, and monolingual space in the environment of the educational institutions, control over the language regime in official spheres.

Key words: language situation, bilingualism, diglossia, language code, code-switching, language behavior, language conflicts, communicative space, communicative situation, a sphere of communication.